

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

doi 10.59226/3041-1971.1.2024.6-11

УДК 342.1

КОБЗАР Олександр Федорович

доктор юридичних наук, професор,
начальник факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України

ORCID ID 0000-0002-5422-235X

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРАВОПОРЯДКУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті проаналізовано зміст поняття й основні ознаки, що характеризують правопорядок як суспільно-політичне та правове явище. Проаналізовано основні тенденції та погляди вчених щодо визначення сутності правопорядку.

Установлено, що правопорядок варто розглядати як урегульований стан публічних суспільних відносин, що забезпечують належне функціонування держави, її структур, громадських формувань і громадян. При цьому наголошено, що, враховуючи плюралізм думок провідних науковців, розмежування понять «правопорядок», «громадський порядок», «громадська безпека» має важливе теоретичне та правозастосовне значення. Водночас правовий режим воєнного стану в Україні на тепер суттєво трансформує підходи до визначення сутності правопорядку, а в районах проведення бойових дій – особливо.

На підставі аналізу наукових позицій дослідників, нормативно-правового підґрунтя та інших емпіричних елементів, вивчених у межах предмета та об'єкта дослідження, обґрунтовано позицію автора щодо ознак, які характеризують правопорядок. Водночас актуалізовано забезпечення правопорядку в районах проведення бойових дій.

Ключові слова: правопорядок; воєнний стан; правоохоронні органи; правоохоронна діяльність.

Постановка проблеми. В умовах стабільного правопорядку ефективно функціонує економіка, досягається гармонія в діях законодавчої, виконавчої та судової влади, активно здійснюється діяльність різних громадських і приватних організацій, гарантується вільний розвиток людини, задоволення її духовних і матеріальних потреб. Тому громадянське суспільство об'єктивно відчуває потребу в упорядкованості його функціонування за допомогою соціальних (у тому числі правових) норм, оскільки протистоїть безлад-

ності, безсистемності, формує соціальні норми, спрямовані на зміцнення соціального і правового порядку.

Поняття «правопорядок» досить часто використовується в законодавчих та інших нормативно-правових актах, однак його тлумачення офіційно не передбачено. Водночас в юридичній науці відсутнє уніфіковане визначення поняття «правопорядку». Визначення змісту, сутності, ознак правопорядку часто ставало наріжним каменем дослідження багатьох науковців. Звернімо нашу увагу лише на деякі підходи.

Аналіз актуальних наукових досліджень і публікацій. Відповідна тематика неодноразово ставала предметом наукових пошуків багатьох авторитетних дослідників не лише в галузі права, а й військової науки. Цю проблематику порушували: О. Бандурка, О. Батюк, С. Белай, А. Берлач, О. Беспалова, П. Богущкий, С. Гусаров, Р. Калюжний, О. Комісаров, М. Корнієнко, С. Кузніченко, А. Подоляка, А. Солонар, О. Шмаков, Х. Ярмакі, О. Ярмиш та інші. Водночас фундаментальні зміни, що визначають зміст та ознаки правопорядку, зокрема й із урахуванням змін, унесених під час дії правового режиму воєнного стану, та висока суспільна потреба зумовлюють необхідність додаткового опрацювання порушених в актуальності питань.

Метою статті є теоретико-правова характеристика поняття та ознак правопорядку. Мета своєю чергою потребує розв'язання таких дослідницьких завдань, як: 1) характеристика поняття та змісту правопорядку як суспільно-політичного та правового явища; 2) опрацювання питання, пов'язаного зі впливом правового режиму воєнного стану в Україні на здійснення відповідних повноважень правоохоронними органами щодо забезпечення правопорядку; 3) напрацювання шляхів імовірної оптимізації функціонування відповідного інституту в загальноправовому розумінні.

Виклад основного матеріалу. У довідковій літературі правопорядок розуміють як стан упорядкованості суспільних відносин, заснований на праві і законності. Це кінцевий результат реалізації правових вимог і розпоряджень, результат дотримання, виконання правових норм, тобто законності. Саме правопорядок є ланцюгом правового регулювання, саме для його досягнення видаються закони й інші нормативно-правові акти, здійснюється вдосконалювання законодавства, приймаються заходи для зміцнення законності [1, с. 578].

Правопорядок має яскраво виражену соціально-правову природу, яка визначається свідомою волевою діяльністю людини, що набуває за допомогою регулюючого впливу юридичних норм, актів застосування права, інших спеціально-юридичних засобів рис впорядкованості та характеризується правомірною поведінкою учасників суспільних відносин. Важливо, що юридичні норми та інші регулятори поведінки особи самі по собі не забезпечують наявності правопорядку у суспільстві. Виключно належне використання особами своїх суб'єктивних

прав, виконання юридичних обов'язків, а також свідоме дотримання заборон, що передбачені нормативними приписами, будуть ефективно впливати на стан правопорядку в суспільстві.

Поділяємо переконання К. Поповича про те, що правопорядок як юридична категорія має складний і багатоаспектний характер. *По-перше*, він відображає стан упорядкованості суспільних відносин, що виникають і змінюються в процесі діяльності всіх суб'єктів права, яка своєю чергою виражається через правомірну поведінку учасників відповідних відносин. *По-друге*, правопорядок закладений та функціонує на засадах дотримання правових приписів і стандартів, що безперечно розробляються державою з урахуванням принципу верховенства права. Діяльність держави у галузі правотворчості та виконанні функції із забезпечення, охорони та захисту правопорядку впливає на процес його формування. *По-третє*, саме правопорядок відображає стан законності в державі, тобто є результатом законності в дії. *По-четверте*, правопорядок як мета правового регулювання держави існує лише за умов налагодженої системи відносин між суспільством і державою у сфері правового регулювання; виражається через стабільність правової системи. І, нарешті, *останнє* – людина як основний суб'єкт, від якого залежить рівень досягнення правопорядку, повинна раціонально усвідомлювати свої дії та відповідальність за них у процесі взаємодії з іншими суб'єктами суспільних відносин. Певний етап досягнення правопорядку відображає рівень розвитку правового життя суспільства [2, с. 20].

Аналіз правопорядку зумовлює необхідність його визначення як системного утворення, що характеризується наявністю взаємодіючих елементів, які мають своєрідні властивості, співвідносяться між собою на основі статичної та динамічної упорядкованості. Елементи правопорядку характеризуються відносною залежністю, автономністю, підсистемністю. Наявність структури характеризує правопорядок як якісно цілісну категорію, що має зовнішні зв'язки, які забезпечують взаємодію з навколишнім середовищем, та внутрішні зв'язки, що забезпечують взаємодію структурних елементів правопорядку. Їх упорядкованість має юридичні характеристики, засновується на нормативності та притаманна всім елементам правопорядку. Елементами структури правопорядку є: 1) правова структура суспільства; 2) правові відносини та зв'язки; 3) атрибутивні елементи правопорядку тощо [3, с. 39; 4, с. 77].

Проте найважливішим елементом структури правопорядку, що визначає його зміст, є правомірне поведінка суб'єктів суспільних відносин. Зміст правопорядку – це система ознак, властивостей, процесів, інших елементів (правових і неправових), що спрямовані на встановлення і підтримку правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин. Виокремлюють формальний та матеріальний зміст правопорядку. Матеріальний зміст правопорядку розуміють як систему юридичних (правових), політичних, економічних, соціальних, морально-духовних суспільних відносин у громадянському суспільстві, які підтримуються правомірною поведінкою суб'єктів цих відносин. Юридичним змістом правопорядку є система реалізованої правосуб'єктності (реалізація прав, виконання обов'язків і можливість нести юридичну відповідальність) громадян, що є результатом утвердження законності, регулювання суспільних відносин, правомірної поведінки суб'єктів правовідносин, здійсненим за допомогою правових засобів затверджених державою.

Як і будь-яке юридичне явище, правопорядок має свої характерні ознаки. Погоджуємося з дослідницею О. Безпалою, яка виокремлює такі основні ознаки правопорядку: 1) розміщення їх у правових нормах у процесі правотворчості; 2) спирається на принцип верховенства права та законності; 3) встановлення їх в результаті реалізації правових норм; 4) створення сприятливих умов для використання суб'єктивних прав; 5) передбачення своєчасного та повного виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків; 6) потреба у невідворотності юридичної відповідальності; 7) встановлення суворої громадської дисципліни; 8) передбачення чіткої та ефективної роботи всіх державних і приватних органів та служб; 9) створення умов для організованості громадянського суспільства та сприятливого режиму індивідуальної свободи; 10) забезпечення всіма державними заходами. Крім того, вчена акцентує увагу на тому, що для ефективного забезпечення правопорядку необхідно підвищувати не лише соціально-економічний рівень життя населення, а й удосконалювати роботу правоохоронних органів [5, с. 234].

Проаналізувавши основні чинники, різні підходи та погляди науковців, які розкривають сутність та зміст правопорядку, вважаємо за необхідне підтримати позицію О. Назаренко і Н. Харченко, які правопорядком вважають такий стан регулювання суспільних відносин, за якого всі суб'єкти цих пра-

вовідносин (державна, суспільство, громадське об'єднання, індивід тощо) реалізують встановлені норми права шляхом дотримання, виконання, використання і застосування, без порушення приписів законів держави та інших нормативно-правових актів. Зміст правопорядку дослідники визначають як систему ознак, властивостей, процесів, інших елементів (правових і неправових), що спрямовані на встановлення і підтримку правомірної поведінки суб'єктів суспільних відносин [6, с. 137].

Основними ознаками правопорядку можна визначити такі: він закладається в правових нормах у процесі правотворчості; спирається на принцип верховенства права і панування закону в сфері правовідносин; встановлюється в результаті реалізації правових норм; створює сприятливі умови для використання суб'єктивних прав; передбачає своєчасне і повне виконання всіма суб'єктами юридичних обов'язків; вимагає невідворотності юридичної відповідальності тих, хто вчинив правопорушення; встановлює сувору суспільну дисципліну; передбачає чітку та ефективну роботу всіх державних і приватних юридичних органів і служб, передусім правосуддя; забезпечує умови для організованості громадянського суспільства і режиму сприяння для індивідуальної свободи; гарантується всіма державними засобами, зокрема примусом.

Отже, поняття «правапорядок» варто розглядати як урегульований стан публічних суспільних відносин, що забезпечують належне функціонування держави, її структур, громадських формувань і громадян. При цьому розмежування понять «правапорядок», «громадський порядок», «громадська безпека» має важливе теоретичне та правозастосовне значення. Таке саме значення має й розмежування на поняття в широкому і вузькому розумінні терміну «правапорядок». По-перше, визнання тієї обставини, що правапорядок у вузькому його розумінні – це система зв'язків і відносин, урегульованих нормами права, що забезпечують життя, здоров'я, гідність, майнові права громадян, належне функціонування громадянського суспільства і державних інституцій, а по-друге, це розмежування дозволить законодавцю сповна використовувати силу правових норм (заборон і дозволів) для чіткого визначення прав громадян, реалізація яких залежить від стану правапорядку.

З огляду на це, окремо варто розглядати питання забезпечення правапорядку в районі проведення бойових дій, а також сутність та зміст двох важливих

понять – «військовий правопорядок» та «район проведення бойових дій».

Отже, на думку М. І. Хавронюка, «встановлений порядок несення та проходження військової служби (військовий правопорядок) – це сукупність таких, що постають у процесі життя і бойової діяльності військ, суспільних відносин, закріплених у законах, військових статутах, положеннях про проходження служби різними категоріями військовослужбовців та інших актах законодавства» [7, с. 80].

Варто погодитися з думкою П. П. Богущого, що військовий правопорядок виділяється в системі загального правопорядку такими ознаками. По-перше, військові злочини є не лише порушенням норм військового права, а й посягають на порядок несення військової служби, а й створюють передумови для посягання на суспільні відносини у сфері захисту держави, її суверенітету і територіальної цілісності. По-друге, військовий правопорядок є складником військової безпеки суспільства і його демократичних інститутів. По-третє, порушення положень військового права спрямовано на ту частину «публічного устрою суспільства, яка зосереджує виключно силові механізми, закладені в основу військової організації держави» [8, с. 119–120].

Військовий правопорядок виокремлюється в структурі правопорядку передусім завдяки суб'єктному складнику. Однак схожість суспільного і військового правопорядку виявляється наявністю їх спільних сутнісних ознак. Основними функціями військового правопорядку найчастіше називають: а) зміцнення, стабілізацію й упорядкування системи правових відносин у військовій сфері; б) забезпечення дієвості взаємозв'язків між суб'єктами правовідносин, пов'язаних із реалізацією відносин військової служби; в) зміцнення військової дисципліни та законності; г) протиставлення правовому нігілізму, свавілля і беззаконню [9, с. 263].

Визначення сутності і змісту поняття «район проведення бойових дій», у цьому випадку, законодавець частково врегулював. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборону України», бойовими діями визначається форма застосування з'єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) Збройних Сил України, інших складових сил оборони, а також поліції особливого призначення Національної поліції України для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самостійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації

(нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння). Воєнними діями визначено організоване застосування сил оборони та сил безпеки для виконання завдань з оборони України. А район воєнних (бойових) дій – визначена рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України частина сухопутної території України, повітряного або/та водного простору, на якій впродовж певного часу ведуться або/та можуть вестися воєнні (бойові) дії.

Отже, законодавець фактично делегував повноваження щодо безпосереднього визначення району проведення бойових дій Головнокомандувачу ЗС України, який своїми наказами затверджує визначені райони.

Крім цього, міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України наказом від 22.12.2022 р. № 309 «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією» уточнює та деталізує території, на яких ведуться бойові дії. Зокрема, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 06 грудня 2022 року № 1364 «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією», міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України затвердило Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, поняття «правопорядок» варто розглядати як урегульований стан публічних суспільних відносин, що забезпечують належне функціонування держави, її структур, громадських формувань і громадян. При цьому розмежування понять «правопорядок», «громадський порядок», «громадська безпека» має важливе теоретичне та правозастосовне значення. Таке саме значення має й розмежування на поняття в широкому і вузькому розумінні терміну «правопорядок» – по-перше, визнання тієї обставини, що правопорядок у вузькому його розумінні – це система зв'язків і відносин, урегульованих нормами права, що забезпечують життя, здоров'я, гідність, майнові права громадян, належне функціонування громадянського суспільства і державних інституцій, а по-друге, це розмежування дозволить законодавцю сповна використовувати силу правових норм (заборон і дозволів) для чіткого визначення прав громадян, реалізація яких залежить від стану правопорядку.

На підставі аналізу наукових позицій дослідників, нормативно-правового підґрунтя та інших емпіричних елементів, вивчених у межах предмета та об'єкта дослідження, доводиться позиція про необхідність ґрунтовного аналізу особливостей забезпечення правопорядку в районах проведення бойових дій та на деокупованих територіях України. Особливого значення набуває визначення сутності, змісту та ознак військового правопорядку. Однак ця проблема потребує більш детального дослідження, зокрема, і в контексті подальшого встановлення і забезпечення правопорядку на зазначених територіях, формуваннями, які входять до складу сил безпеки і оборони України.

Перспектива подальших наукових пошуків полягає в необхідності проведення ґрунтовних досліджень питання забезпечення правопорядку в районах проведення бойових дій та на деокупованих територіях України.

Список використаних джерел

1. Велика українська юридична енциклопедія [Текст]: у 20 т. / [редкол. вид.: Тацій В. Я. та ін.]; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / [редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.]. 2017. 951 с.
2. Попович К. Б. Теоретико-правовий аспект сучасного значення правопорядку. *Науковий вісник Ужгородського університету. (Серія «Право»)*. 2012. № 18. С. 20–22.
3. Кирилюк Т. Ю. Правопорядок у суспільстві як результат правомірної поведінки. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 39–44.
4. Крижановська О. В. Співвідношення функцій та елементів інфраструктури правопорядку за сучасних умов формування правового суспільства. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 75–83.
5. Безпалова О. І. Особливості та проблеми забезпечення правопорядку в сучасних демократичних країнах. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2006. № 1. С. 232–239.
6. Назаренко О., Харченко Н. Правопорядок як мета і результат правового регулювання в умовах воєнного стану. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 130–140. doi: 10.33270/01232502.130.
7. Військові злочини: комент. законодавства / М. І. Хавронюк, С. І. Дячук, М. І. Мельник; відп.

ред.: М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. Київ, 2003. 272 с.

8. Богуцький П. П., Скуріхін С. М. Основи військового права України: курс лекцій. 2-ге вид., переробл. та доп. Одеса: Фенікс, 2011. 343 с.

9. Дручек О. В., Волуйко О. М. Військова дисципліна та військовий правопорядок: кореляція понять. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №7. С. 261–265.

References

1. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Tekst] : u 20 t. [Great Ukrainian legal encyclopedia] / [redkol. vyd.: Tatsii V. Ya. ta in.] ; Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv : Pravo, 2016. T. 3 : Zahalna teoriia prava / [redkol.: O. V. Petryshyn (holova) ta in.]. 2017. 951 s. [in Ukrainian].
2. Popovych, K. B. (2012). Teoretyko-pravovyi aspekt suchasnoho znachennia pravoporiadku [Theoretical and legal aspect of the modern meaning of law and order]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. (Seriiia «Pravo»)*. № 18. S. 20–22. [in Ukrainian]
3. Kyryliuk, T. Yu. (2009). Pravoporiadok u suspilstvi yak rezultat pravomirnoi povedinky [Law and order in society as a result of lawful behavior]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1. S. 39–44. [in Ukrainian].
4. Kryzhanovska, O. V. (2020). Spivvidnoshennia funktsii ta elementiv infrastruktury pravoporiadku za suchasnykh umov formuvannia pravovoho suspilstva [Correlation of functions and elements of the legal order infrastructure under modern conditions of the formation of a legal society.]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. S. 75–83. [in Ukrainian].
5. Bezpalova, O. I. (2006). Osoblyvosti ta problemy zabezpechennia pravoporiadku v suchasnykh demokratychnykh krainakh [Peculiarities and problems of ensuring law and order in modern democratic countries]. *Visnyk Luhanskoho derzhanoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 1. S. 232–239. [in Ukrainian].
6. Nazarenko, O., Kharchenko, N. (2023). Pravoporiadok yak meta i rezultat pravovoho rehuliuвання v umovakh voiennoho stanu [Law and order as the goal and result of legal regulation in the conditions of martial law]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava*. № 1 (25). S. 130–140. doi: 10.33270/01232502.130. [in Ukrainian].
7. Viiskovi zlochyny: koment. zakonodavstva [War crimes: comment. legislation] / M. I. Khavroniuk,

S I. Diachuk, M. I. Melnyk; vidp. red.: M. D. Dryha, V. I. Kravchenko. Kyiv, 2003. 272 s.

8. Bohutskyi, P. P., Skurikhin, S. M. (2011). *Osnovy viiskovoho prava Ukrainy: kurs lektzii*. 2-he vyd., pere-robl. ta dop. [Basics of military law of Ukraine]. Odesa: Feniks, 343 s. [in Ukrainian].

9. Druchek, O. V., Voluiko, O. M. Viiskova (2023). *Viiskovy dystsyplina ta viiskovy pravoporiadok: kore-liatsiia poniat*. [Military discipline and military law and order: correlation of concept]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 7. S. 261–265. [in Ukrainian].

Kobzar Oleksandr

Doctor of Law Sciences, Professor,
Head of the Faculty
of State Security of the Kyiv Institute
of the National Guard of Ukraine

**CONCEPTS AND SIGNS OF LEGAL ORDER:
THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS**

The article analyzes the content of the concept and the main features that characterize legal order as a socio-political and legal phenomenon. The main trends and views of scientists and scholars regarding the definition of the essence of the legal order are characterized.

It was established that legal order should be considered as a settled state of public social relations that ensure the proper functioning of the state, its structures, public formations and citizens. At the same time, taking into account the pluralism of the opinions of leading scientists, the distinction between the concepts of « legal order», «public order», and «public safety» has an important theoretical and law enforcement significance. At the same time, the legal regime of martial law in Ukraine is currently significantly transforming approaches to determining the essence of legal order, especially in the areas where hostilities are conducted.

Based on the analysis of scientific positions of researchers, regulatory and legal background and other empirical elements studied within the scope of the subject and object of research, the author's position regarding the features characterizing the legal order. At the same time, a prominent place is given to ensuring legal order in the areas where hostilities are conducted.

The perspective of further scientific research is the need to conduct thorough research on the maintenance of legal order in the areas of hostilities and in the de-occupied territories of Ukraine.

Keywords: legal order; martial law; law enforcement agencies; law enforcement activity.